

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding: Wat is taal?	8
1. Taal... voor een kind	10
2. Taal... voor een dier	25
3. Taal... voor een oermens	38
4. Taal... voor een biograaf	50
5. Taal... voor een hersendeskundige	67
6. Taal... voor een socioloog	83
7. Taal... voor een leraar	95
8. Taal... voor een politieagent	110
Nawoord: Taal... voor de lezer van dit boek	123
Verantwoording	124
Verder lezen	125
Bibliografie	129
Index	132

Voorwoord

Als forellen konden lezen, moesten ze eens een boek kopen met de titel *Water*. Ze zouden er in de forellenboekwinkel misschien niet meteen naar grijpen: water, dat is toch gewoon dat spul dat overal omheen zit? Maar zo'n boekje laat zien wat de chemische samenstelling van water is, waarom het zo hard stroomt als het naar beneden valt – fijn is dat, vinden de forellen – en hoe alles wordt vervormd door de manier waarop water het licht breekt. Daardoor zouden ze allerlei interessante dingen kunnen leren, over zichzelf en over hun wereld.

U bent een mens en geen forel, vermoed ik. Zonder iets te willen afdoen aan het belang van water voor onze soort (ik ben ook geen forel) lijkt het me niet overdreven om te stellen dat de taal ons water is. Het zit overal om ons heen, het kleeft aan alles vast. Bijna alles wat u weet, hebt u direct of indirect geleerd door taal. Dat Karel uw broer is, dat weet u alleen door taal. Dat het bedrukte papiertje dat in uw zak zit van u is, dat het 50 euro waard is, dat u het kunt inruilen tegen een grote kist bloemkolen, dat zou allemaal niet mogelijk zijn zonder taal. Dat u kunt afspreken hoe laat u uw vriend in Zwolle gaat ontmoeten, dat u kunt uitzoeken hoe u in Zwolle komt, dat u daar flink ruzie met hem kunt maken – niets van dat alles zou deel zijn van de wereld zonder taal.

Het fijne van dit boek is dat Sterre Leufkens in soepel Nederlands laat zien hoeveel kanten er aan taal zitten. Hoeveel de wetenschap inmiddels weet over dat fenomeen, en hoeveel vragen er nog open zijn. En hoe taal misschien overal om ons heen zit, maar je er van alles uit kunt leren over jezelf en de wereld.

Marc van Oostendorp

Inleiding: Wat is taal?

Als student leerde ik Egyptisch Arabisch. Ik dacht dat ik goed was in talen – op school waren Engels, Frans en Duits me altijd makkelijk afgegaan, in het Nederlands voelde ik me al helemaal als een vis in het water. Maar Egyptisch bleek een ander verhaal. De woorden gingen er niet in. Het leek wel alsof ik rijen willekeurige getallen uit mijn hoofd aan het leren was. Iedere zin leek een puzzel, de regels van de puzzel waren allemaal even vreemd en er kwamen steeds meer regels bij.

Door die ervaring, nu ruim tien jaar geleden, veranderde taal voor mij. Wat eerst een handig middel had geleken om me uit te drukken, werd een obstakel, iets ondoorgroendelijks. Ik had altijd gedacht dat taal een ordelijk en begrijpelijk systeem was dat tot je dienst stond wanneer je het nodig had. Hoe kon het dan dat sommige talen zo moeilijk waren? Waarom waren ze eigenlijk niet gewoon allemaal zoals Esperanto: helder en logisch? Wat was taal dan wél voor systeem?

Het Egyptisch werd voor mij veel meer dan zomaar een nieuwe taal. Het werd een bron van fascinatie én frustratie, een communicatiemiddel en, niet te vergeten, de toegang tot een cultuur die ik niet kende. Inmiddels weet ik dat taal nog veel meer kan zijn. Voor een leraar is taal onder meer een verzameling spellings- en grammaticaregels die leerlingen goed moeten leren toepassen. Voor een neuroloog is het een activiteit van de hersenen, voor de afatische patiënt is het een ramp. Taal kan een bron van vermaak of zelfs puur geluk zijn, maar op andere momenten is het een steen des aanstoots – de taal van anderen, tenminste. Wat taal is, verschilt dus per persoon en per gelegenheid.

Om zo veel mogelijk kanten van taal te belichten zal ik in ieder hoofdstuk van dit boek telkens een ander persoon, dier of object naar voren schuiven. Elk van hen heeft met taal te maken, en zal het verschijnsel met haar of zijn eigen blik

bekijken. Desondanks zullen niet alle kanten van taal aan bod komen – daarvoor zou dit boek een stuk dikker moeten zijn. Ik heb wel mijn best gedaan om de elementaire invalshoeken op te nemen (en ik geef leestips ter aanvulling), maar een andere schrijver zou vast een andere keuze hebben gemaakt. Tenslotte is ook mijn kijk op taal gekleurd door wie en wat ik ben: taalkundige, import-Amsterdamse, blogger, gretig lezer, en niet te vergeten: de trotse spreekster van matig Egyptisch.

Ik wens u veel taalplezier!

1. Taal... voor een kind

Opgroeien is leren, en iets wat je hoe dan ook moet leren is taal. Als je wilt overleven, kun je niet zonder. Op een enkele pechvogel na krijgen alle opgroeiende baby's dan ook een of meer talen onder de knie, in een paar jaar tijd. In dit hoofdstuk volgen we taal door de ogen en oren van een kind dat Nederlands leert. Hoe wordt ze wijs uit alle klanken die ze hoort? Hoe gaat ze daar betekenissen aan verbinden? Hoe ontdekt ze structuur in haar taal? Of kende ze die al bij haar geboorte?

Klanken herkennen

Kinderen beginnen met het leren van taal zodra ze kunnen horen. Dat is al in de baarmoeder, wanneer ze ongeveer 25 weken oud zijn. Ze horen vooral de stem van hun moeder. Woorden onderscheiden lukt nog niet, maar de melodie van de zinnen, die prenten kinderen zich goed in. Baby's blijken de typische intonatiepatronen van hun moedertaal dan ook al vlak na hun geboorte te herkennen. Recent toonden onderzoekers aan dat baby's ook volgens de zinsmelodie van hun moedertaal huilen. Franse pasgeborenen huilen bijvoorbeeld anders dan Engelse: hun gehuil gaat aan het eind omhoog, net als Franse zinnen. Een Nederlands kind huilt dus al in het Nederlands.

Vanaf de geboorte horen baby's meer details in de spraakgeluiden om zich heen. Hun oren, en de bijbehorende zenuwen en hersendelen, zijn zo gevoelig dat ze alle klanken van alle talen van de wereld kunnen onderscheiden. Maar al snel krijgen ze door dat dat helemaal niet nodig is. Het Nederlands gebruikt namelijk lang niet alle mogelijke klanken – geen enkele taal doet dat. In het Nederlands bestaat bijvoorbeeld geen verschil tussen een enkele en een dubbele r. In het Spaans wel: het woord *caro* betekent 'duur', maar *carro*, waarin de r langer duurt, betekent 'auto'. In het Nederlands maakt de lengte van de r-klank nooit een betekenisverschil. Omgekeerd

bestaat in het Nederlands een verschil tussen de a van ‘man’ en de aa in ‘maan’. Dat verschil maken ze in Spanje dan weer niet – of je nou ‘dan’ of ‘daan’ zegt, een Spanjaard hoort twee keer het woord *dan*, dat ‘geven’ betekent.

Het is niet zo dat baby’s de klanken van hun taal een voor een leren herkennen. Het proces is andersom: aanvankelijk onderscheiden baby’s alle denkbare klanken, maar langzamerhand leren ze steeds meer af. Aanvankelijk hoort een Spaanse baby dus nog het verschil tussen de a en de aa, maar hij zal dit na verloop van tijd als één en dezelfde klank gaan beschouwen. Voor Nederlandse baby’s is het wél relevant om dit verschil te blijven horen, maar zij kunnen na een paar maanden het verschil tussen een korte en een lange r niet meer horen. Het afleren van het luisteren naar irrelevante klankverschillen noemen we categorisatie: baby’s leren om klanken in de categorieën van hun moedertaal op te delen, en vergeten de overige verschillen. Dat is wel zo efficiënt: waarom zou je je oren vermoeien met allerlei kleine klankverschillen, terwijl je die helemaal niet nodig hebt om woorden te herkennen? Dit verhaal geldt ook voor dove baby’s die gebarentaal leren. Zij categoriseren de bewegingen die ze zien. Later in dit hoofdstuk vertel ik meer over hun verwervingsproces.

Onderzoekers hebben een ingenieuze methode bedacht om categorisatie bij jonge baby’s te meten. Baby’s zijn nieuwsgierig: zodra ze iets nieuws horen of zien, kijken ze onmiddellijk in die richting. Ook gaan ze dan sneller en krachtiger zuigen, bijvoorbeeld op een speciale onderzoeksspeen met meetapparatuur. In een categorisatietest spelen de onderzoekers allerlei taalklanken af. Ze laten bijvoorbeeld tien keer een aa-klank horen, maar dan volgt opeens een a-klank. Een Nederlandse baby hoort het verschil, en zal dan ook verrast naar de luidspreker kijken en harder gaan sabbelen. Een baby die het verschil niet hoort, doet dat niet. In het begin reageren Spaanse baby’s nog net als de Nederlandse, maar op zekere leeftijd houdt dat op. Ze horen het verschil niet meer, doordat

ze beide a-klanken in één categorie hebben ondergebracht: de Spaanse a, die de Nederlandse a en aa omvat. Met deze test is dus precies vast te stellen op welke leeftijd baby's bepaalde klanken in categorieën kunnen onderbrengen.

Zelf klanken, woorden en zinnen maken

Baby's luisteren en categoriseren niet alleen, ze maken ook zelf geluiden. Dat is in de eerste plaats een leuk en leerzaam spelletje, maar intussen trainen ze mooi hun mond- en keelspieren. Ze ontdekken dat je een klank kunt aanhouden: 'Aaaa!', of er een ander geluid tussenin kunt stoppen: 'Aagaa!' Echt spannend wordt het als baby'tjes beginnen met brab-belen. Daarbij herhalen ze steeds een opeenvolging van een medeklinker en een klinker: 'mamama'. Is dat dan het eerste woord, en dus taal? Taalkundigen vinden van niet. Dat wordt het pas als de baby consequent een klank aan een betekenis koppelt. Verwijst bijvoorbeeld 'bababa' consequent naar de poes, dan telt het wél als woord, ook al gebruiken andere mensen het woord 'poes'. Het ene kind doet dat veel later dan het andere. Gemiddeld zal het rond de eerste verjaardag zover zijn.

Al ver voordat baby's zelf iets kunnen zeggen, begrijpen en herkennen ze allerlei woorden. Dat is niet niks, als je bedenkt dat ze eerst door moeten krijgen welke groepjes klanken bij elkaar horen – iedereen die wel eens een tweede taal heeft geleerd, weet hoe moeilijk dat kan zijn. En als een baby dat eenmaal te pakken heeft, moet hij niet alleen de losse woorden leren, maar ook de betekenisrelaties tús-sen die woorden. Een poes is een poes, maar ook een dier. Toch is niet ieder dier een poes. Wanneer baby's gaan praten, maken ze nog regelmatig foutjes met zulke generalisaties. Ze noemen bijvoorbeeld ieder voertuig 'auto'. Of de eigen knuffel heet 'beer', maar andere berenknuffels krijgen elk een ander woord. Het is nuttig dat kinderen zulke fouten maken, omdat ze op die manier de betekenis van woorden leren afbakenen.

De eerste vijftig woorden zijn nog lastig om te leren. Maar als kinderen de truc eenmaal doorhebben, gaat het snel: in twee maanden kunnen er opeens driehonderd woorden bijkomen. Vooral rond de tweede verjaardag maken ze een woordenschat-explosie mee. Rond dezelfde tijd gaan peuters ook steeds vaker woorden combineren. In de eerste zinnnetjes ontbreekt nog wel het een en ander, zoals lidwoorden en hulpwerkwoorden. Naamwoorden en werkwoorden hebben eerst nog allemaal dezelfde vorm. Maar langzamerhand krijgen werkwoorden de goede vorm wat betreft persoon (ik loop, jij loopt) en getal (ik loop, wij lopen), krijgen sommige bijvoeglijke naamwoorden een extra 'e' (een mooie man) maar andere niet (een mooi huis), en ga zo maar door. Die vervoegingsregels, die we flexie noemen, zijn ontzettend moeilijk te leren. Kinderen zijn er dan ook jarenlang mee bezig. Toch zijn ze razendsnel in vergelijking met volwassenen die de flexie van een tweede taal proberen te leren. Wie kent niet de frustratie: jaren blokken op Duitse naamvalsuitgangen, en dan maakt een kindje van drie toch minder fouten. Vanwege deze eigenschap worden kinderen door taalwetenschappers wel eens 'flexiemachines' genoemd.

De periode waarin kinderen nog zo makkelijk nieuwe woorden, flexie en complexe grammaticale regels leren, heet de kritische periode. Wanneer is die periode? Oftewel, hoeveel tijd hebben we om talen goed te leren? Hoelang zijn kinderen flexiemachines? Dat is onduidelijk. Sommige kinderen beginnen op hun tiende met het leren van een nieuwe taal, en leren die vrijwel perfect spreken. Andere kinderen beginnen op hun zesde, en blijven fouten maken. De grens is dus niet te trekken. Wel kunnen we voor specifieke aspecten een grens vaststellen. Uit onderzoek aan de Universiteit van Amsterdam blijkt bijvoorbeeld dat het verschil tussen 'de' en 'het' in het Nederlands alleen te leren is wanneer je vóór je vierde voldoende Nederlands hoort. Wie er na zijn vierde aan begint, zal dus wat dit betreft met foutjes, en de bijbehorende frustratie, moeten leren leven.

Leren communiceren

Het leren van je moedertaal is iets heel anders dan leren op school. Je hoeft geen rijtjes te stampen, boeken te lezen, eenzaam te blokken op je kamer – integendeel, je moedertaal leren is een heel sociale bezigheid. Iedereen die wel eens ouders met hun kindje heeft zien spelen herkent dit. Als een kindje bijvoorbeeld naar een knuffelkonijn kijkt, dan kijkt haar moeder naar haar dochter, volgt haar blik, ziet het konijntje ook, en zegt: 'Ja! Konijn!' Zo'n bevestiging helpt het kind om het woord aan het voorwerp te koppelen. Ze zal nog even controleren of mama echt wel hetzelfde voorwerp bedoelt, door nog eens te kijken in welke richting haar moeder kijkt. Dit proces van samen kijken heet *joint attention*. Het is niet alleen gezellig, maar ook essentieel voor taalontwikkeling. Blinde kinderen ontdekken *joint attention* iets later dan ziende kinderen. Zij gebruiken hun andere zintuigen om samen met volwassenen aandacht te geven aan voorwerpen: ze voelen, ruiken en luisteren samen.

Sociaal contact is dus noodzakelijk voor taalverwerving. Maar over dat sociale contact zelf valt ook nog het een ander te leren. Want om te snappen wat een ander zegt, moet je snappen dat diegene andere kennis heeft dan jijzelf. Aanvankelijk maken kinderen nog geen onderscheid tussen zichzelf en anderen. Dat betekent dat ze het verschil tussen 'ik' en 'jij' ook nog niet begrijpen. Maar rond het tweede levensjaar ontwikkelen kinderen het inzicht dat andere mensen een andere geest hebben, met andere ervaringen en andere herinneringen. Zolang kinderen zo'n *theory of mind* nog niet hebben, nemen ze aan dat alle mensen dezelfde ervaringen hebben als zijzelf.

Psychologen hebben een test ontwikkeld om vast te stellen of een kind een *theory of mind* heeft. Je kunt die test ook thuis doen. Daarvoor heb je nodig: een balletje, twee dozen en een 'medeplichtige'. Leg het balletje onder een van de dozen, en zorg dat zowel het kind als je medespeler dit kunnen zien. Vervolgens moet de medespeler even de kamer uit. Je verplaatst

het balletje naar de andere doos, terwijl het kind toekijkt. Als je medespeler terugkomt, vraag je aan het kind: 'Waar denkt hij dat het balletje ligt?' Iedere ouder zal je kunnen vertellen dat een jong kindje op de tweede doos wijst. Hij weet tenslotte dat het balletje daar ligt. Als je nog niet begrijpt dat andere mensen andere kennis hebben, dan ga je ervan uit dat iederéén dat weet. Pas als een kind een *theory of mind* heeft, snapt hij dat de medespeler de kamer uit was, en dus onder de eerste doos zal zoeken.

Als een kind eenmaal doorheeft dat andere mensen andere kennis hebben, zal ze haar taal daarop af gaan stemmen. Dat gaat verder dan alleen 'ik' en 'jij' correct gebruiken. Een goed afgestemde zin moet aan meer eisen voldoen. Zo moeten zinnen relevante informatie bevatten, waar je gespreksgenoot iets aan heeft. Als een tante bijvoorbeeld vraagt wanneer je vijf wordt, dan is het niet de bedoeling dat je antwoordt: 'Wanneer ik jarig ben!' Dat klopt wel, maar je tante wist het al. De informatie waar ze eigenlijk om vroeg, de datum van je verjaardag, ontbreekt. Aan de andere kant mag een zin ook niet te véél informatie bevatten. Als je oom vraagt: 'Hoe oud ben jij?', dan is het niet de bedoeling dat je antwoordt: 'Ik ben vier jaar, zes maanden, drie weken en vijf dagen'. Zo'n zin klopt wel qua grammatica, maar bevat informatie die niet relevant is voor de oom. Kleine kinderen zijn hier nog onhandig in – de voorbeelden hierboven komen allemaal uit het echte leven. Ze oefenen het graag met behulp van vragen-antwoordspelletjes. Vandaar dat ze vaak steeds maar weer 'waarom?' vragen, soms tot vervelens toe. Door vragen te stellen komen kinderen erachter welke informatie al bekend is bij hun gespreksgenoot, en welke niet. Wanneer ze ongeveer acht jaar oud zijn, kunnen ze het zelf goed inschatten.

Aangeboren of aangeleerd

Voor een volwassene is het perfect leren van een vreemde taal moeilijk, zo niet onmogelijk. Zelfs koningin Máxima,

die met behulp van intensief onderwijs en een enorme inzet heel goed Nederlands heeft geleerd, heeft nog een duidelijk accent – charmant om te horen, maar voor haarzelf misschien frustrerend. Vergeleken daarmee leren Alexia, Amalia en Ariane het Nederlands met jaloersmakend gemak. Ze konden het zelfs al voordat ze naar school gingen. Ouders leggen hun kinderen nooit uit hoe bijvoorbeeld de woordvolgorde van Nederlandse zinnen werkt. Toch krijgen Nederlandse kinderen dit schijnbaar moeiteloos onder de knie.

Dat gegeven verbaasde de taalwetenschapper Noam Chomsky, die wereldberoemd is geworden vanwege (onder andere) zijn theorie over kindertaalontwikkeling. Volgens hem is het onmogelijk dat kinderen een grammatica leren op basis van wat ze om zich heen horen. Ze horen wel allerlei zinnen, maar die zinnen bevatten vaak fouten. Mensen verspreken zich, maken hun zinnen niet af, en spreken soms onverstaanbaar. Bovendien vertelt niemand aan kinderen wat klopt en wat niet. Een kind hoort dus goede zinnen, gebrekkige zinnen en ronduit foute zinnen, en moet op basis daarvan zelf bedenken welk grammaticaal systeem erachter zit. Volgens Chomsky kan dat niet. Hij stelt daarom dat kinderen een aangeboren taalvermogen bezitten, met andere woorden, dat ze geboren worden met taalstructuren in hun hoofd. Dit is bekend als het argument van de *poverty of the stimulus*: omdat de stimuli, de aangeboden zinnen dus, te gebrekkig zijn, móéten kinderen wel bij de geboorte al iets van taal weten. Hoe zouden ze anders zo soepel kunnen leren praten?

Als dat klopt, is natuurlijk de vraag hoe dat aangeboren taalvermogen eruitziet. Wat voor kennis heeft een pasgeboren baby van taal? Die kennis kan in ieder geval niet taalspecifiek zijn. Een kind komt tenslotte niet ter wereld met kennis van het Chinees, of juist het Swahili. Chomsky redeneerde dat het aangeboren taalvermogen dus een onderliggende, abstracte structuur moet bevatten die álle talen met elkaar delen. Hij noemde die structuur de Universele Grammatica (UG).

Chomsky stelt bijvoorbeeld dat alle talen telwoorden hebben. Blijkbaar bezit de Universele Grammatica een categorie telwoorden. Kinderen kennen dat concept bij hun geboorte al. Ze moeten nog wel leren hoe de telwoorden in hun moedertaal klinken, en hoeveel het er zijn.

Hoe komen kinderen dan van een abstracte grammaticastructuur tot de concrete grammatica van hun taal? Als antwoord hierop bedachten taalwetenschappers in de jaren tachtig de zogenaamde parametertheorie. Ze stelden de Universele Grammatica voor als een verzameling parameters, of schakelaars, die in verschillende standen kunnen staan. Zo is er een parameter die de onderlinge volgorde van het werkwoord (Verbum) en het lijdend voorwerp (Object) regelt. Staat die in de VO-stand, dan komt het werkwoord eerst en het lijdend voorwerp erna. In de andere stand is dat andersom. Het idee van de parametertheorie is dat kinderen geboren worden met alle parameters in een 'standaard'-stand, zeg maar in een menselijke fabrieksinstelling. De fabrieksinstelling van de werkwoordsvolgorde is bijvoorbeeld VO, en dat is dus de volgorde waar alle kinderen van uitgaan. Maar als ze vervolgens in hun moedertaal de omgekeerde volgorde aantreffen, dan zetten ze de schakelaar om. De parametertheorie is aantrekkelijk, want zij verklaart dat kinderen maar weinig zinnen nodig hebben om goede grammaticaregels te leren.

Toch is de parametertheorie omstreden. De vraag blijft namelijk welke structuren dan aangeboren zijn, en welke niet. Chomsky baseerde zich in zijn onderzoek vooral op zijn eigen taal, het Engels. Maar in de loop van de jaren hebben taalwetenschappers steeds meer andere talen leren kennen, ook van buiten Europa. Ze ontdekten dat er talen bestaan zónder telwoorden. Is dat concept dan wel aangeboren? De vraag laat Chomsky nog altijd niet los. Hij publiceerde in 2002, op 73-jarige leeftijd, een nieuw artikel over de Universele Grammatica, samen met twee collega's. Zij stellen dat de essentiële eigenschap van UG recursie is, oftewel inbedding. Je kunt bijvoorbeeld de

zin ‘Sandra droomde’ inbedden in een andere zin: ‘Ik dacht dat Sandra droomde.’ Die zin kun je ook weer inbedden: ‘Ik zei dat ik dacht dat Sandra droomde’. In principe kun je eindeloos doorgaan met inbedden, ware het niet dat je vrij snel tegen de grenzen van je geheugen aanloopt. Volgens Chomsky is recursie in alle menselijke talen mogelijk, terwijl zelfs de meest communicatieve diersoorten het niet kunnen (in hoofdstuk 2 ga ik hier verder op in). Telwoorden zijn dan misschien niet universeel, maar baby’s zouden op zijn minst geboren worden met het vermogen om recursie toe te passen.

Niet lang na de publicatie van het artikel over recursie kwam de taalkundige Daniel Everett met een opmerkelijke observatie. Everett, ooit een student van Chomsky, deed onderzoek naar de taal van de Pirahã, een volk in de Braziliaanse Amazone. Hij beweerde dat die taal, heel toepasselijk het Pirahã geheten, geen recursie kent. Zinnen worden niet ingebed, maar blijven naast elkaar staan in aparte zinnen: ‘Sandra droomt. Ik denk het.’ Als dat waar is, betekent het dat zelfs recursie geen universeel verschijnsel is. Maar je zou ook kunnen zeggen dat het Pirahã misschien geen zinnen inbedt, maar wel betekenissen. Pirahã-sprekers begrijpen donders goed dat ‘het’ in bovenstaand voorbeeld verwijst naar het feit dat Sandra droomt. Er barstte een enorme discussie los die de gemoederen in de taalwetenschap nog altijd verhit. Wie erin geïnteresseerd is, moet zeker eens de documentaire over Everetts werk bekijken: *The Grammar of Happiness* (2012).

Met de stelling dat ons taalvermogen gedeeltelijk aangeboren is, is dus niet iedereen het eens. Aanhangers van zogenaamde *usage-based approaches*, de Amerikaan Michael Tomasello bijvoorbeeld, denken er heel anders over. Ze verwerpen het idee van een aangeboren grammatica, hoe abstract ook. Kinderen leren hun taal door hem te gebruiken – vandaar de term *usage-based* (‘gebruiksgestuurd’). Tomasello stelt dat kinderen voortdurend bezig zijn met patroonherkenning. Ze horen allerlei klanken, en registreren welke klanken vaak

voorkomen en welke weinig. Als ze eenmaal woorden kunnen verstaan, houden ze ook bij in welke volgorde ze die horen. Uit al die frequente stukjes taal leiden ze vervolgens het onderliggende systeem af. Daar hebben ze volgens hem geen aangeboren grammatica voor nodig: ze hebben genoeg aan hun geheugen en hun talent voor patroonherkenning.

Tomasello benadrukt verder dat taal leren een sociale bezigheid is. Kinderen zijn steeds bezig het gedrag van de mensen om zich heen te duiden. Ze gebruiken dat gedrag bij het leren van taal. Ze doen bijvoorbeeld hun opvoeders na, door hun woorden te herhalen. Op die manier oefenen ze met het maken van de juiste klanken en zinnen. Imitatie, *joint attention*, en een *theory of mind* zijn volgens Tomasello dan ook essentiële onderdelen van de taalontwikkeling. Voor Chomsky zijn dat juist randverschijnselen, die eerder door een psycholoog dan door een taalkundige bestudeerd moeten worden. Een baby is een sociaal wezen, maar dat staat los van het verwerven van de grammatica, denkt hij.

Chomsky en Tomasello verschillen dus van mening over de rol van het talige aanbod dat kinderen krijgen: volgens de één is het een onvoldoende basis om een grammatica te kunnen leren, volgens de ander is het essentieel om in sociale interactie al doende te leren. Een argument voor dat laatste is dat ouders hun taal op hun lerende kind afstemmen. Uit onderzoek blijkt dat de taal van volwassenen anders is wanneer ze die richten op een jong kind. Zulke taal noemen we *Infant Directed Speech* ('zuigelinggerichte spraak'), of ook wel *Motherese* ('Moeders'). Deze taal herken je aan een extremer klankgebruik (lange klinkers worden nog langer, 'jaaaaa!'), aan het gebruik van klanknabootsende woorden ('toet-toet' in plaats van 'auto'), en het herhalen van woorden en woorddelen ('toet-toet' in plaats van 'toet'). Met zulke trucs probeert de ouder het kind te helpen om de taal beter te begrijpen. Volgens Tomasello en zijn aanhangers laat dit zien dat de samenwerking tussen ouders en kinderen cruciaal is bij taalverwerving.

Meertaligheid

Voor de meeste kinderen op de wereld geldt dat ze niet één, maar meerdere talen leren. Steeds meer onderzoek toont aan dat dat geen kwaad kan. Kinderen die in twee of meer talen goed aanbod krijgen, verwerven die talen allebei goed. Hun beheersing van die talen is uiteindelijk net iets minder dan die van hun eentalige leeftijdsgenoten; zo hebben meertalige kinderen in al hun talen een kleinere woordenschat. Dat valt goed te verklaren vanuit het taalaanbod: een tweetalig kind krijgt nu eenmaal per taal minder woorden aangeboden, en zal dus ook iets minder opnemen. Maar de grammaticale vaardigheid in de aangeboden talen is uiteindelijk gelijk aan die van eentalige leeftijdsgenoten.

Dit is anders wanneer het aanbod in een van de talen minder goed of minder frequent is. Dit weten we bijvoorbeeld uit studies naar in Nederland geboren kinderen met Turkse ouders. Sommige Turkse ouders besluiten Nederlands te praten tegen hun kinderen, met het idee dat het voor de toekomst belangrijk is dat hun kind Nederlands leert. Dat werkt niet: het kind leert gebrekkig Nederlands, want dat hoort hij van de ouders, en leert bovendien gebrekkig Turks, want dat hoort hij te weinig. Het kind is beter af wanneer de ouders Turks praten. Hij leert die taal dan goed, en krijgt vanaf zijn vierde op school ook goed Nederlands aanbod. Het Nederlands zal wellicht niet zo goed worden als dat van kinderen die het vanaf hun geboorte leren, maar beter dan wanneer thuis gebrekkig Nederlands wordt gepraat.

Hetzelfde gaat overigens op voor kinderen die thuis behalve de standaardtaal ook een dialect meekrijgen. Als ouders met de beste bedoelingen alleen gebrekkige standaardtaal gebruiken, zullen kinderen de standaardtaal ook gebrekkig verwerven. Maar wanneer ouders hun dialect spreken, dan leren hun kinderen dát in ieder geval vloeiend spreken. Dat is een voordeel bij de latere verwerving van de standaardtaal, op school of van andere sprekers.

Dit principe geldt nog sterker voor dove en slechthorende kinderen. Als deze kinderen horende en sprekende ouders hebben, dan krijgen ze geen enkel talig aanbod in de baarmoeder en in de eerste tijd na de geboorte. Het kind loopt dan direct een achterstand op. Dove kinderen bij wie het gehoorprobleem in het oor zelf zit, en niet in de hersenen, kunnen vanaf iets voor hun eerste verjaardag een cochleair implantaat (CI) krijgen, een soort kunstmatig oor. Maar als je nagaat wat een kind in dat eerste jaar, en daarvóór, leert, dan snap je dat dat rijkelijk laat is. Taalkundigen raden daarom aan om kinderen zo vroeg mogelijk een gebarentaal aan te bieden. Op die manier leren ze die taal zo goed mogelijk, en dat helpt enorm bij het leren van een gesproken taal. Het een sluit het ander ook niet uit: ook als een kind met een CI of gehoorapparaat zo goed mogelijk de gesproken taal probeert te verwerven, is een gebarentaal een aanwinst.

Het is voor een moedertaalspreker van het Nederlands erg moeilijk om Nederlandse Gebarentaal (NGT) te leren. Een tweede taal leren is al lastig, en dan moet je ook nog leren gebaren. Dat is geen sinecure: het verschil tussen twee gebaren kan net zo klein zijn als bijvoorbeeld het verschil tussen een

Gebarentalen

Gebarentalen zijn volwaardige, natuurlijk talen. Ze ontstaan op dezelfde manier als gesproken talen, wanneer mensen elkaar ontmoeten die met elkaar willen communiceren. In veel landen gebeurde dat bijvoorbeeld wanneer er een dovenschool werd opgericht (zie ook hoofdstuk 5). Hierdoor heeft ieder land of groter gebied een eigen gebarentaal, en is er geen universele gebarentaal, in tegenstelling tot wat veel mensen denken. Gebarentalen staan op zichzelf, dus ook het NGT is niet eenvoudigweg een uitbeelding van gesproken Nederlands. Het heeft een eigen woordenschat (je zegt: een gebarenschat) en een eigen grammatica. Het NGT heeft bijvoorbeeld een andere woordvolgorde dan het gesproken Nederlands.

m en een n. Iemand met NGT als moedertaal kan dan ook zien of je een vreemd accent hebt in je gebaren. Horende ouders gaan, wanneer ze een dove baby krijgen, vaak snel op NGT-les. Maar om te voorkomen dat hun baby alleen gebrekkig aanbod krijgt, zoals het Turkse kind in het voorbeeld hierboven, is het slim om de baby ook kennis te laten maken met mensen die NGT als moedertaal beheersen.

In het verleden werden gebarentalen niet erkend als volwaardige talen. Bovendien vonden (en vinden) veel mensen dat dove kinderen zo veel mogelijk moeten meedraaien in de horende maatschappij. Ze zouden daarbij meer hebben aan goed liplezen dan aan het leren van gebarentaal. Dit leidde tot misstanden: kinderen die op hun handen moesten zitten, zodat ze niet gebaarden, waardoor ze hun enige middel tot volwaardige communicatie kwijtraakten. Inmiddels weten we dat het beter is voor kinderen om wél een gebarentaal te leren, eventueel in combinatie met een CI of gehoorapparaat. In Nederland zijn er dan ook dovenscholen waar tweetalig onderwijs wordt gegeven, in gesproken Nederlands én in NGT.

Taalstoornissen

Het moge inmiddels duidelijk zijn dat doofheid of slechthorendheid geen taalstoornis is. Als de taalbeheersing van deze kinderen laag is, is dat eerder het gevolg van een gebrek aan goed (gebaren)taalaanbod. Maar er zijn ook kinderen die problemen hebben met het leren van taal, al is het aanbod dat ze krijgen nog zo goed. Zulke taalproblemen kunnen het gevolg zijn van een ander probleem, zoals ADHD, een stoornis in het autismespectrum, een lichamelijke of verstandelijke beperking, of een combinatie van deze factoren. Als een kind sociale of cognitieve moeilijkheden heeft, dan kan het zijn dat bijvoorbeeld *joint attention* niet goed lukt. Kinderen met een Autisme Spectrum Stoornis zijn soms ongemotiveerd om te praten: ook als ze het fysiek wel kunnen, doen ze het niet. Of een kind heeft een fysieke afwijking, zoals een schisis,

waardoor de taalverwerving goed verloopt, maar het spreken niet goed gaat. Diverse problemen kunnen dus op hun eigen manier leiden tot taal- en communicatiemoeilijkheden.

Er zijn ook kinderen bij wie de oorzaak van de taalproblemen onduidelijk is. Ze hebben wel sociale of cognitieve problemen, maar die kunnen de taalproblemen niet (volledig) verklaren. Die kinderen hebben een *Specific Language Impairment* (SLI), in het Nederlands ook wel een taalontwikkelingsstoornis (TOS) geheten. Hoe ziet zo'n stoornis er in het echt uit? Als voorbeeld bespreek ik een onderzoek van de Hogeschool Utrecht, waarin verschillende klinisch taalkundigen de taal van Saartje bekijken, een meisje van vijf. Ze is pas laat begonnen met praten, toen ze ruim twee jaar was. Inmiddels praat ze juist heel veel, maar ze spreekt heel snel en maakt uitspraakfoutjes, waardoor ze niet goed te volgen is. Ze lijkt wel alles te begrijpen wat ze hoort.

Voor deskundigen is het lastig om een kind als Saartje te diagnosticeren met een taalontwikkelingsstoornis, omdat de symptomen daarvan heel verschillend kunnen zijn. Veel kinderen met zo'n stoornis hebben moeite met taalbegrip, maar Saartje niet. Heeft ze dan toch TOS? Hebben haar moeilijkheden dezelfde oorzaak als de taalproblemen van andere kinderen? En zo niet, moet je het dan wel dezelfde naam geven? Taalwetenschappers twijfelen in hoeverre je een taalontwikkelingsstoornis kunt zien als één aandoening. Eigenlijk is de term meer een verzamelnaam voor allerlei taalproblemen zonder eenduidige oorzaak. Het is om deze reden heel belangrijk om pragmatisch te zijn, en de taal van ieder kind met een communicatieprobleem goed te analyseren.

Dat hebben de experts met Saartjes taal gedaan. Op basis van hun bevindingen zouden ze haar de diagnose van een lichte tot matige taalontwikkelingsstoornis geven. Zo'n stoornis is chronisch: Saartje zal altijd een achterstand houden in vergelijking met haar leeftijdsgenootjes. Maar ze kan wel vooruitgaan door een goede behandeling. Klinisch

taalkundigen ontwikkelen steeds meer behandelmethodes, die vaak een bewezen effect hebben. Omdat kindertaalproblemen zo divers zijn, zijn er ook veel verschillende therapieën. Saartje is volgens de logopedisten het meest gebaat bij een therapie die haar woordenschat vergroot. Ook zou ze hulp kunnen gebruiken bij haar luisterhouding: als ze zich langer kan concentreren, gaat het praten misschien ook beter.